

Κεφάλαιο 1

Από τους πρώτους ανθρώπους ως το νεολιθικό πολιτισμό 2.000.000–3000 π.Χ. περίπου

Η εξέλιξη του ανθρώπου κράτησε εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια και πέρασε από διάφορα στάδια. Σε αυτά τα εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια έγιναν στον πλανήτη μας μεγάλες αλλαγές στο κλίμα. Ένα μεγάλο διάστημα (2.000.000–15.000 χρόνια πριν) ονομάζεται **Εποχή των Παγετώνων**. Μεγάλο μέρος της κεντρικής και της βόρειας Ευρώπης ήταν σκεπασμένο με πάγους.

Α. Οι πρώτοι άνθρωποι

Με τα ευρήματα που έχουμε μέχρι σήμερα, οι επιστήμονες πιστεύουν ότι η εξέλιξη του ανθρώπου πέρασε από διάφορα στάδια: οι Αυστραλοπίθηκοι ήταν τα πρώτα όντα που έμοιαζαν με ανθρώπους (τα πρώτα ανθρωποειδή). Πιστεύουμε ότι έζησαν πριν από 4 έως 1 εκατομμύρια χρόνια. Οστά (κόκαλα) από το σκελετό Αυστραλοπίθηκων βρέθηκαν το 1959 στην Τανζανία, στην ανατολική Αφρική. Η περιοχή αυτή θεωρείται η πιο σημαντική πηγή πληροφοριών για την εξέλιξη του ανθρώπου.

Από το γένος *Homo* (άνθρωπος) προέρχονται όλα τα είδη του ανθρώπου, μέχρι το σημερινό άνθρωπο.

Το πρώτο είδος λέγεται *Homo habilis* –ο ικανός άνθρωπος–, επειδή μπορούσε να κατασκευάσει **εργαλεία**. Σε ένα φαράγγι στην Τανζανία βρέθηκαν πολλά εργαλεία που χρονολογούνται πριν από 1.900.000 χρόνια.

Πριν από 1.600.000 μέχρι 200.000 χρόνια έζησε ο *Homo erectus* –ο όρθιος άνθρωπος. Είχε μεγαλύτερο εγκέφαλο και μικρότερα δόντια από τον *Homo habilis*. Είχε μάλλον το ίδιο σώμα με το σύγχρονο άνθρωπο, αλλά μεγαλύτερα δόντια και μικρότερο εγκέφαλο. Ο *Homo erectus* κατασκεύαζε καλύτερα εργαλεία και ανακάλυψε τη **φωτιά**. Κατάγεται από την Αφρική, αλλά μετανάστευσε και σε άλλες περιοχές. Ίχνη του έχουν βρεθεί στην Κίνα, στην Ιάβα (Ινδονησία) και στην Ευρώπη.

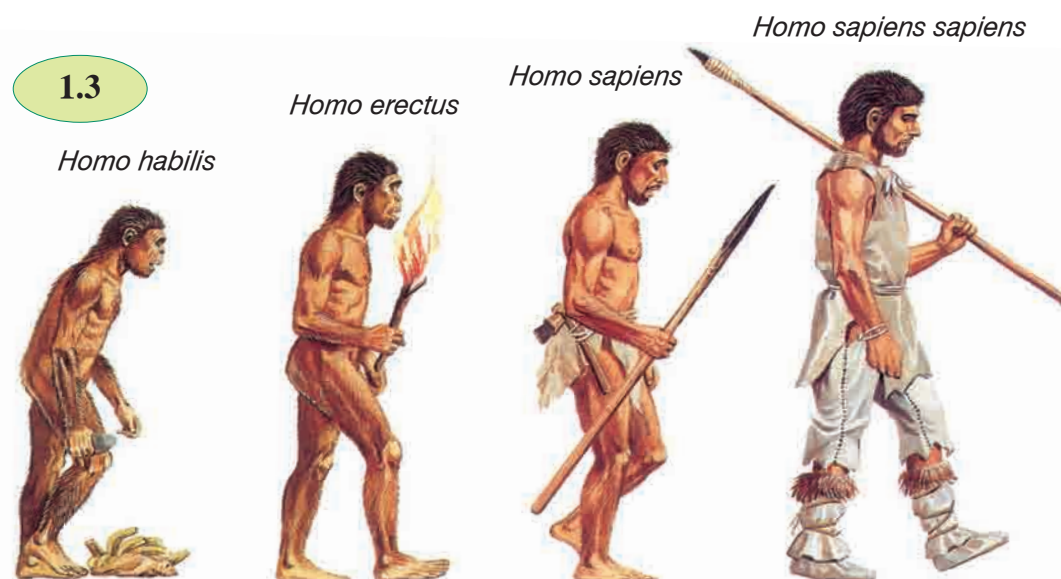
1.2

Τα πρώτα λίθινα εργαλεία έχουν βρεθεί σε πολλά μέρη της Ευρώπης, της Εγγύς Ανατολής και της Αφρικής.

1.1

Οστά του Αυστραλοπίθηκου «Λούση». Η πιο διάσημη πρόγονος του ανθρώπου βρέθηκε στην Αιθιοπία το 1974 και ονομάστηκε «Λούση». Τα οστά που βρέθηκαν (40% του σκελετού της) δείχνουν ότι ήταν μια νέα γυναίκα με ύψος περίπου 1,10 μ.

1.3

*Homo habilis**Homo erectus**Homo sapiens**Homo sapiens sapiens*

Στο επόμενο στάδιο της εξέλιξης ανήκει ο *Homo neanderthalensis* – ο **άνθρωπος του Νεάντερταλ**. Είναι ο πρώτος που κατασκεύασε καλύβες και ενδύματα (ρούχα) για να προστατευτεί από το κρύο. Επίσης είναι ο πρώτος που έμοιαζε με το σημερινό άνθρωπο. Οι άνθρωποι του Νεάντερταλ είχαν οικογένεια, έθαβαν τους νεκρούς και ίσως είχαν κάποια θρησκεία.

Ο πιο κοντινός σε μας, ο *Homo sapiens* –ο σοφός άνθρωπος– εμφανίστηκε στην ανατολική Αφρική πριν από 100.000 χρόνια περίπου. Ανέπτυξε την ικανότητα επικοινωνίας με το λόγο και την **τέχνη**, που είναι βασικά στοιχεία της ανθρωπίνης ζωής. Εξαπλώθηκε σε όλη τη Γη, έως την **Αυστραλία** και την Αμερική.

Β. Πώς χωρίζουμε τις εποχές

Οι διάφορες εποχές στην εξέλιξη του ανθρώπου πήραν το όνομά τους από τα υλικά που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος για να κατασκευάσει εργαλεία. Έτσι, την περίοδο που ο άνθρωπος έφτιαχνε εργαλεία και όπλα από λίθο (πέτρα) την ονομάζουμε **Εποχή του Λίθου**. Αργότερα ο άνθρωπος αφήνει σιγά σιγά τα λίθινα εργαλεία και αρχίζει να χρησιμοποιεί μέταλλα (πρώτα χαλκό και αργότερα σίδηρο). Οι εποχές αυτές είναι γνωστές ως **Εποχή του Χαλκού** και **Εποχή του Σιδήρου** αντίστοιχα.

Για τις πολύ παλιές εποχές δεν υπάρχουν γραπτές πηγές, έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πολλά για τη ζωή των ανθρώπων. Ό,τι γνωρίζουμε για τους παλιότερους ανθρώπους βασίζεται σε **αρχαιολογικά ευρήματα**.

Τέτοια ευρήματα είναι τα εργαλεία, τα όπλα, τα αγγεία, τα κτίσματα, οι σκελετοί. Οι αρχαιολόγοι βρίσκουν ορισμένα από αυτά στην επιφάνεια της γης, αλλά τα περισσότερα έρχονται στο φως με τις ανασκαφές.

Γ. Η Εποχή του Λίθου στον ελλαδικό χώρο και σε άλλες περιοχές

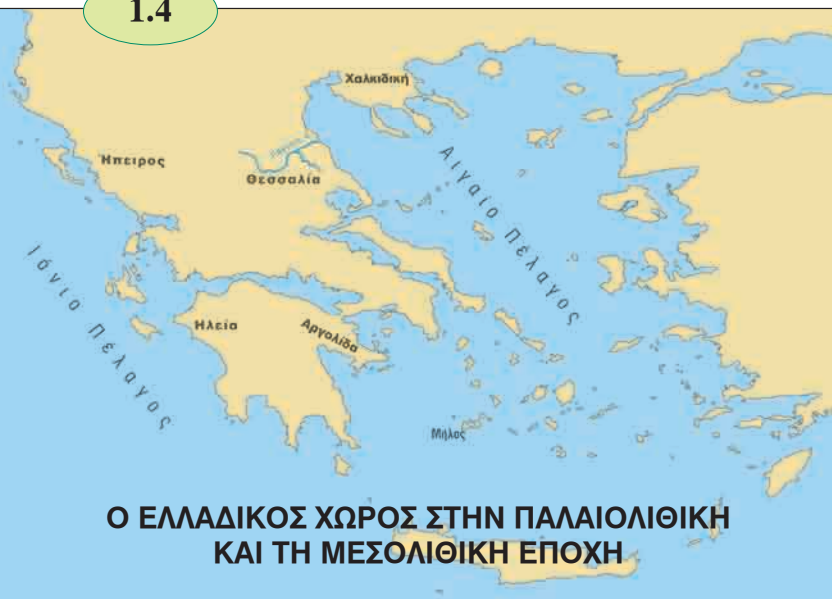
Από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή

Η Εποχή του Λίθου χωρίζεται σε τρεις περιόδους: την **Παλαιολιθική**, τη **Μεσολιθική** και τη **Νεολιθική**.

Οι παλαιολιθικοί άνθρωποι ήταν **νομάδες**, δηλαδή δεν κατοικούσαν μόνιμα σε ένα μέρος. Ζούσαν κυρίως από τη συλλογή καρπών και το κυνήγι.

Έτρωγαν όσπρια (φακές και αρακά), άγρια δημητριακά και καρπούς (φιστίκια και αμύγδαλα). Κυνηγούσαν διάφορα είδη ελαφιών, άγρια βόδια, αγριογούρουνα, πουλιά και λαγούς. Ξέρουμε επίσης ότι ψάρευαν και μάζευαν όστρεα (όστρακα). Τα εργαλεία τους ήταν όλα σχεδόν φτιαγμένα από πέτρα. Πολύ λίγα ήταν από οστά ζώων.

1.4

Παλαιολιθική Εποχή: Άνθρωποι κατοικούν στον ελλαδικό χώρο τουλάχιστον 45.000 χρόνια πριν από σήμερα. Αυτό το δείχνουν αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου.

Μεσολιθική Εποχή: Η περίοδος αυτή μοιάζει πολύ με την Παλαιολιθική. Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά: η **ναυτιλία**. Ο μεσολιθικός άνθρωπος κατασκευάζει για πρώτη φορά πλεούμενα και έτσι ταξιδεύει και στη θάλασσα. Αυτό το γνωρίζουμε επειδή ο **οψιανός**, που βρίσκεται κυρίως στη Μήλο (νησί των Κυκλάδων), βρέθηκε και σε πολλά άλλα μέρη.

Η Νεολιθική Εποχή

Οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής άρχισαν να καλλιεργούν τη γη, εξημέρωσαν ορισμένα ζώα και οργάνωσαν τους πρώτους οικισμούς μένοντας πια **μόνιμα** σε μία περιοχή.

Για τη Μεσοποταμία θα μάθουμε περισσότερα στη σ. 25.

Οι αρχαιότερες κοινωνίες εμφανίστηκαν (ανάμεσα στο 10.000 και το 6000 π.Χ.) στην περιοχή που απλώνεται από την παραλία της Συρίας και του Λιβάνου μέχρι και τη **Μεσοποταμία**. Η περιοχή αυτή είναι γνωστή ως η **Εύφορη Ημισέληνος**.

Στην Εύφορη Ημισέληνο δημιουργήθηκαν οι πρώτοι συνοικισμοί. Εκεί αργότερα εξημερώθηκαν ζώα και καλλιεργήθηκαν φυτά. Εκεί ο άνθρωπος ανακάλυψε δύο πολύ σημαντικές τεχνικές: πώς να δουλεύει (να κάνει λεία) την πέτρα, για να φτιάξει καλύτερα εργαλεία, και

πώς να δουλεύει τον πηλό, για να φτιάξει αγγεία και σκεύη. Παλιότερα οι ερευνητές πίστευαν ότι όλα αυτά έγιναν ξαφνικά. Σήμερα πιστεύουμε ότι η εξέλιξη αυτή κράτησε πολύ, ίσως και πάνω από 4.000 χρόνια, και πέρασε από πολλά στάδια.

Στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου, στη Βαλκανική χερσόνησο και στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν υπήρχαν ανάλογα στάδια.

Στην Εγγύς Ανατολή οι εξελίξεις είναι πολύ πιο παλιές και αργές, ενώ στην Ευρώπη έγιναν αργότερα (άρχισαν γύρω στα 7000 π.Χ.) και με πιο γρήγορους ρυθμούς.

1.5

Η διαφορά αυτή δείχνει ότι ο νέος τρόπος ζωής και οι νέες τεχνικές γεννήθηκαν στην Εγγύς Ανατολή και από εκεί πέρασαν στον ελλαδικό χώρο και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Στον ελλαδικό χώρο βρέθηκαν πολλοί οικισμοί της Νεολιθικής Εποχής. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι στη Θεσσαλία: το **Σέσκλο** και το **Διμήνι**.

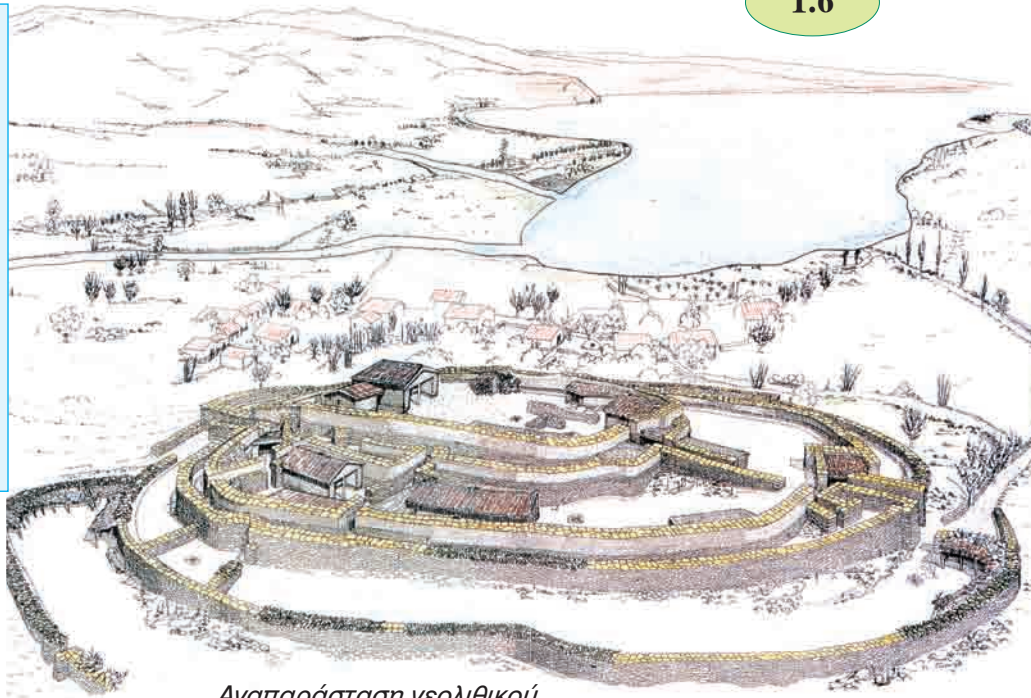
Η κοινωνία και ο τρόπος ζωής

Οι πιο πολλοί νεολιθικοί οικισμοί ήταν μικροί, οι κάτοικοί τους λίγοι και η παραγωγή μικρή. Μεγάλη σημασία για τη ζωή των ανθρώπων είχαν η γη και το νερό. Γι' αυτό διάλεγαν πεδινές περιοχές κοντά σε πηγές, σε ποτάμια ή σε παραλίες.

Πώς έφτιαχνε σπίτια ο νεολιθικός άνθρωπος; Χρησιμοποιούσε διάφορα υλικά, όπως πέτρες (ντόπιες πάντα), χαλίκια και βότσαλα, κι ακόμη πλάκες και πλίνθους (τούβλα) από πηλό που είχε στεγνώσει στον ήλιο. Αυτά τα υλικά αντέχουν στο χρόνο και τα βρίσκουν οι αρχαιολόγοι. Χρησιμοποιούσε όμως και άλλα υλικά, όπως δέρματα, ψάθες και **ξύλο**, που δε διατηρούνται στο χρόνο. Από όσα γνωρίζουμε, τα νεολιθικά σπίτια ήταν μικρά, με ένα ή δύο δωμάτια, και είχαν στέγες κυρίως από άχυρο.

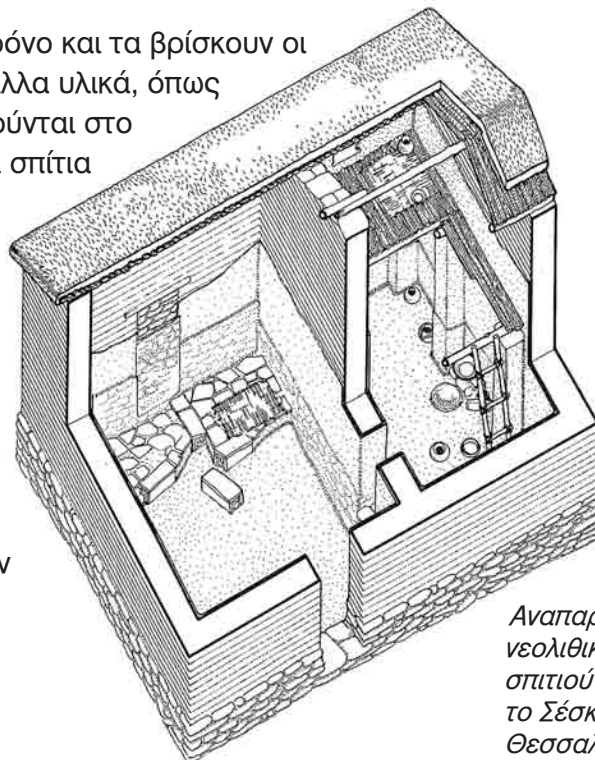
Για τη νεολιθική κοινωνία ξέρουμε κάτι ακόμη: οι άντρες και οι γυναίκες έκαναν διαφορετικές δουλειές. Οι γυναίκες φρόντιζαν τα παιδιά και μάζευαν καρπούς, έφτιαχναν υφάσματα και έπλεκαν καλάθια. Οι άντρες κυνηγούσαν και ψάρευαν, έκαναν γεωργικές εργασίες, έχτιζαν και δούλευαν την πέτρα.

1.6

Αναπαράσταση νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι (Θεσσαλία).

1.7

Αναπαράσταση νεολιθικού σπιτιού από το Σέσκλο της Θεσσαλίας.

1.8

Πήλινο νεολιθικό κύπελλο από την Καρδίτσα (Θεσσαλία), 5000–4000 π.Χ. περίπου. Βόλος (Θεσσαλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Στη Νεολιθική Εποχή υπάρχουν ήδη τεχνίτες που φτιάχνουν πολύ όμορφα πήλινα **αγγεία** διακοσμημένα με διάφορα γεωμετρικά σχέδια.

Δεν ξέρουμε τι γλώσσα μιλούσαν οι νεολιθικοί άνθρωποι που ζούσαν στον ελλαδικό χώρο, σε τι πίστευαν ή ποια ήταν η θρησκεία τους. Τα λίγα που ξέρουμε για τη ζωή τους τα γνωρίζουμε από τα **ταφικά έθιμα** (πώς δηλαδή συνήθιζαν να θάβουν τους νεκρούς τους) και από κάποια αντικείμενα, όπως είναι τα **ειδώλια** (μικρά αγάλματα).

Για τα ταφικά έθιμα έχουμε στοιχεία ακόμη και από την Παλαιολιθική Εποχή. Στην Ευρώπη και στην Ασία οι παλαιολιθικοί άνθρωποι έθαβαν τους νεκρούς τους σε σπηλιές: δίπλα τους βρέθηκαν λίθινα εργαλεία, κοσμήματα, κέρατα και κόκαλα ζώων. Ακόμη και λουλούδια βρέθηκαν δίπλα σε νεκρό σε σπήλαιο του Ιράκ.

Στη Νεολιθική Εποχή έθαβαν τους νεκρούς συνήθως σε λάκκους στο χώμα. Μαζί τους έβαζαν αντικείμενα, εργαλεία, κοσμήματα και αγγεία, που σήμερα τα βλέπουμε στα μουσεία.

Τα περισσότερα ειδώλια που έχουν βρεθεί παριστάνουν γυναίκες. Ίσως παριστάνουν τη Μητέρα Θεά. Είναι η θεά που λάτρευαν οι άνθρωποι από τη Μεσοποταμία μέχρι την Ευρώπη. Μπορεί όμως τα ειδώλια να είναι απλώς παιχνίδια.

Αν τα γυναικεία ειδώλια δεν είναι θεές, τότε δεν ξέρουμε τίποτα για τη θρησκεία των ανθρώπων αυτής της εποχής. Δεν πρέπει όμως να νομίζουμε ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι δεν είχαν θρησκεία. Μάλλον είχαν, αλλά εμείς δεν τη γνωρίζουμε, ίσως επειδή οι χώροι λατρείας δεν ξεχωρίζουν από τους χώρους

Στη Νεολιθική Εποχή οι άνθρωποι επειδή καλλιεργούσαν τη γη έμεναν μόνιμα κάπου και απέκτησαν πλούτο που δεν είχαν παλιότερα.

κατοικίας.

Από αντικείμενα που φτιάχτηκαν σε μια περιοχή και βρέθηκαν σε μια άλλη γνωρίζουμε ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι ταξίδευαν και μετέφεραν αλλού αντικείμενα (αγγεία), τρόφιμα και πρώτες ύλες (αλάτι, οψιανός), αλλά και ζώα, τεχνολογία, υφάσματα και ξύλινα σκεύη. Έχουν ακόμη βρεθεί μέχρι την κεντρική Ευρώπη κοσμήματα, βραχιόλια και δαχτυλίδια από ένα θαλάσσιο όστρεο που υπάρχει μόνο στο

1.9

Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής από τη Θεσσαλία, 6000–5000 π.Χ. περίπου. Βέροια (Μακεδονία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Αιγαίο.

Οι άνθρωποι που φορούσαν κοσμήματα φαίνονταν πιο σημαντικοί από τους άλλους. Αυτό δείχνει άλλη μια αλλαγή, καθώς οι άνθρωποι έπαψαν να θεωρούνται όλοι ίσοι.

Η Νεολιθική Εποχή σε άλλες περιοχές: δύο παραδείγματα

Τσατάλ Χογιούκ (Μικρά Ασία)

Είδαμε παραπάνω ότι οι νεολιθικοί οικισμοί ήταν μικροί και οι κάτοικοί τους λίγοι. Ο πληθυσμός συνήθως δεν είναι μεγαλύτερος από 1.000 άτομα. Γι' αυτό είναι μοναδικός και εντυπωσιακός ο οικισμός του Τσατάλ Χογιούκ, που είχε πολύ μεγάλη έκταση (200.000 τετραγωνικά μέτρα).

Το Τσατάλ Χογιούκ βρίσκεται στη σημερινή νότια Τουρκία και χρονολογείται στην 6η χιλιετία π.Χ. περίπου. Όταν βρέθηκε ο οικισμός, οι αρχαιολόγοι υπολόγισαν ότι ο πληθυσμός του ήταν 5 με 6 χιλιάδες κάτοικοι. Το Τσατάλ Χογιούκ λοιπόν ήταν το ίδιο μεγάλο με μια

1.10

Νεολιθικό κόσμημα φτιαγμένο από πέτρα, κόκαλο και όστρεο από το Αιγαίο. Βρέθηκε στο Λεπένσκι Βιρ στις όχθες του Δούναβη, στη βόρεια Σερβία. Βελιγράδι (Σερβία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

1.11

Σχέδιο του νεολιθικού οικισμού του Τσατάλ Χογιούκ (Τουρκία). Είναι παράξενος ο οικισμός αυτός: τα σπίτια είναι χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο, χωρίς δρόμους ή περάσματα – φαίνεται ότι οι άνθρωποι έμπαιναν στα σπίτια από την οροφή.

1.12

Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο από το Τσατάλ Χογιούκ, που απεικονίζει μια γυναικεία μορφή καθισμένη σε θρόνο που τον φυλάνε δύο λιοντάρια. Άγκυρα (Τουρκία), Μουσείο των Πολιτισμών της Ανατολίας.

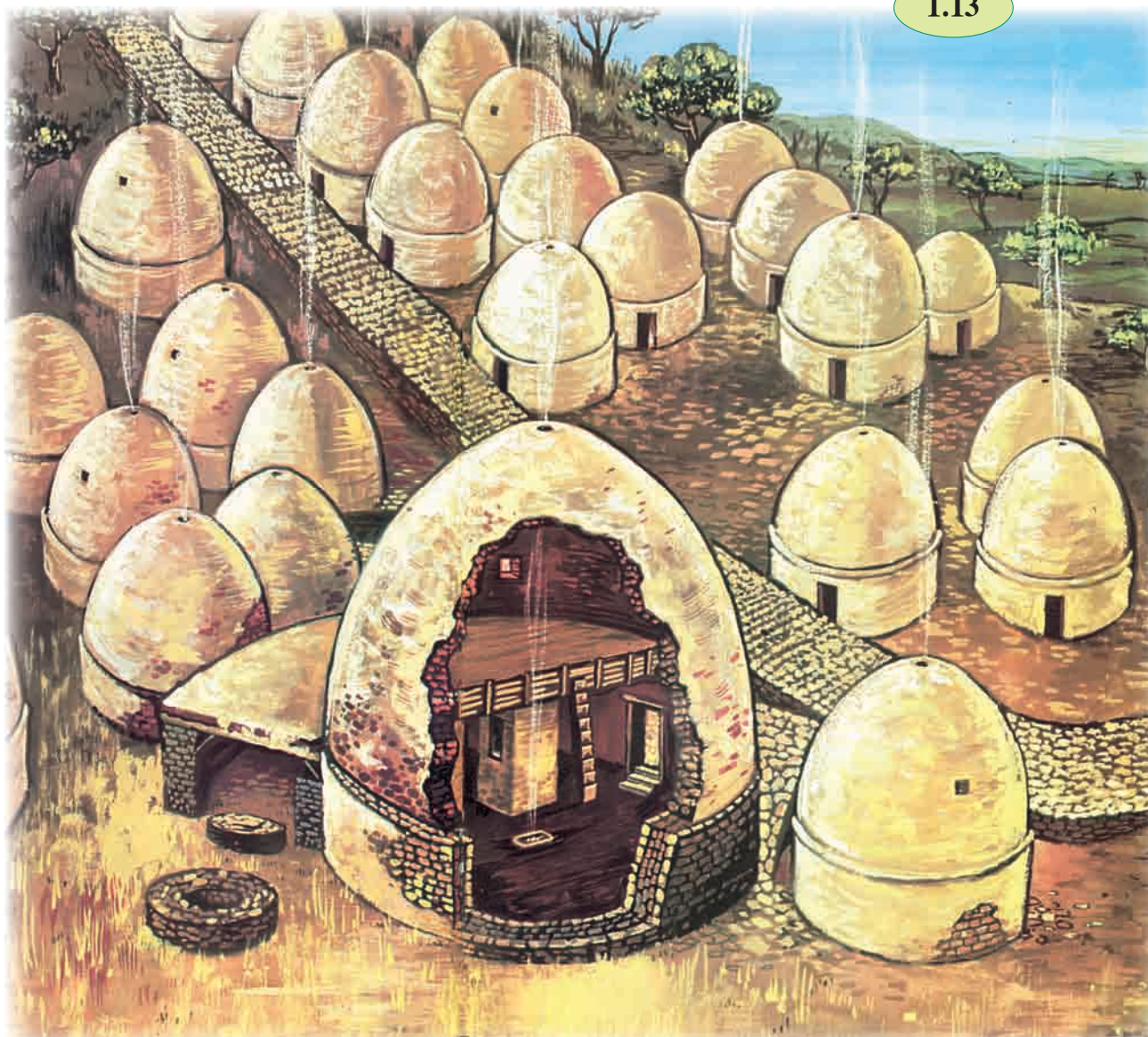
σημερινή πόλη.

Το Τσατάλ Χογιούκ είναι ο μοναδικός οικισμός όπου βρέθηκαν πολλά στοιχεία για τη θρησκεία και τις τελετουργίες των νεολιθικών ανθρώπων. Στους νεολιθικούς οικισμούς στον ελλαδικό χώρο δεν έχουμε βρει ανάλογα στοιχεία.

Κύπρος

Η Κύπρος, το τρίτο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου, βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της. Το νησί βρισκόταν κοντά στους πολιτισμούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, γι' αυτό αναπτύχθηκε γρήγορα. Οι πρώτοι άνθρωποι στο νησί ήταν νομάδες και κυνηγοί. Αργότερα έχουμε τους πρώτους μόνιμους οικισμούς και με αυτούς ξεκινάει η Νεολιθική Εποχή. Ο σημαντικότερος νεολιθικός οικισμός είναι η **Χοιροκοιτία**. Τα σπίτια είναι κυκλικά, χτισμένα με πέτρες και πλίνθους. Με τις ανασκαφές βρέθηκαν πολλά ευρήματα, όπως εργαλεία, αγγεία και ειδώλια.

1.13

Αναπαράσταση του νεολιθικού οικισμού στη Χοιροκοιτία (Κύπρος). Οι νεότερες ανασκαφές απέδειξαν ότι οι στέγες των σπιτιών ήταν επίπεδες και όχι θολωτές.